

Het raadsel van de wijnkopers

De parallelle markt voor wijn in de Republiek in de achttiende eeuw

Anne Wegener Sleeswijk

TSEG 13 (1): 75–97

DOI: 10.5117/TSEG2016.1.SLEE

Abstract

The wine merchants' paradox. The parallel market for wine in the United Provinces in the 18th century

In the 18th century, Dutch wine trade was characterized by a fascinating contradiction. Whereas wine imports decreased, the distribution of wine remained particularly prosperous. This essay argues that the importance of the parallel market for wine can explain this phenomenon. Large quantities of wine were smuggled into the United Provinces and evasion of excise duty was widespread. The produce was modified, mixed and diluted. Moreover, wine merchants produced substitutes on a large scale. These activities all contributed to create a shadow economy that allowed people who could not afford to drink imported natural wines in this period of economic stagnation, to participate in new consumption patterns, where French fashion, luxury, novelty and emulation played a key role.

In 1770 publiceerde het tijdschrift *De Koopman* vijf weken lang een gefingeerde dialoog over sluikehandel. In deze *cliffhanger* discussieerden een Amsterdamse advocaat, een koopman en een konvooiloper over het smokkelen van wijn. De konvooiloper, die toegaf een aardig inkomen over te houden aan smokkelhandel, vertelde op een lacherige toon het ene na het andere sterke verhaal over hoe kooplieden, schuitenvoerders, schippers, wijnkopers aan de ontduiking van de in- en uitvoerrechten wisten te verdienen. Eén van de strategieën van de schuitenvoerders om de rechten over de import van wijn te ontduiken was de volgende: 'Als de schuiten binnen koomen, dan zetten zy een deel van de pypen op hunne einden,

daar zy het dan zo mee wisten te maaken dat zy voor ledige vaten doorgingen, schoon zy in der daad vol waren'.¹ Om de uitgaande rechten te omzeilen, lieten schuitenvoerders juist volle wijnvaten voor lege doorgaan. Verder bestond er een uitgebreid hergebruik van de 'loscedulen' die goederen bij binnenkomst en vertrek uit Amsterdam dienden te vergezellen. Konvooilopers en commiezen van de admiraliteiten lieten zich omkopen met sterke drank en smeergeld om fraude door de vingers te zien. Zelfs grote kooplieden zouden zich persoonlijk schuldig maken aan smokkelen in de Amsterdamse haven, door bijvoorbeeld met een pleziervaartuig in de haven heen en weer te laveren, ook voorbij de 'boom' waar zij nooit gecontroleerd werden. Men verwachtte namelijk niet dat een voornaam koopman met zijn eigen jacht wijn smokkelde.²

Het uitgangspunt van deze bijdrage is een paradox, die kan worden aangeduid als het 'wijnkopers raadsel'. Het gaat hier om een schijnbare tegenstrijdigheid van bronnen met betrekking tot de ontwikkeling van de wijnhandel in de Republiek in de achttiende eeuw, waar op werd gewezen door De Vries en Van der Woude voor Amsterdam en door Frijhoff voor Zwolle.³ In het kader van hun analyses van de professionele structuur van deze steden, hebben deze auteurs zich verbaasd over de buitengewone bloei van het wijnkopersbedrijf.⁴ De opmerkelijke omvang van deze beroepsgroep en het hoge inkomen van wijnkopers zijn moeilijk te rijmen met wat we uit andere bronnen weten over de daling in het volume van de handel in wijn.⁵ Dit artikel onderzoekt de hypothese dat deze tegenstrijdigheden kunnen worden verklaard door het belang van smokkelhandel.

Met 'smokkelen' bedoelde men volgens achttiende-eeuwse woordenboeken het 'steelsgewijs, bedektelijk waren in- of uitbrengen', 'de waar die men krijgt niet aangeven', 'de imposten sluiken' of 'goederen in contra-

1 *De koopman, of bydragen ten opbouw van Neerlands koophandel* II 40 (1770) 318.

2 *De koopman* II, 37-42 (1770) 289-332.

3 J. de Vries en A. van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 1995) 675, 676, 688; W. Frijhoff, 'Zutphen's geschiedenis, 1591-1814' in: W. Frijhoff (ed.), *Geschiedenis van Zutphen* (Zutphen 1989) 116, 117.

4 De Staten van Holland creëerden om fiscale redenen een scheiding tussen groothandel, tussenhandel en detailhandel. Wijnkopers waren tussenhandelaars. In Amsterdam mochten zij niet minder dan vier stoop (1 stoop = 2,4 liter) en niet meer dan één vat wijn (ongeveer 900 liter) per transactie verkopen.

5 De invoer van wijn nam af na de vrede van Utrecht. C. Huetz de Lempis, *Géographie du commerce de Bordeaux à la fin du règne de Louis XIV* (Den Haag 1974) 47; P. Butel, *Les négociants bordelais l'Europe et les Iles au XVIIIe siècle* (Paris 1974) 396; voor cijfers met betrekking tot het paalgeld en de convoeien en licenten: zie appendix G. Welling, *The prize of neutrality* <http://www.let.rug.nl/~welling/paalgeld/appendix.html> (20 sept. 2014)

bande inbrengen', maar ook 'bedriegen'.⁶ Voorbeeldzinnen in woordenboeken van het gebruik van 'smokkelen' of 'sluiken' hebben vaak betrekking op wijn. Kennelijk bestond er voor deze drank een grote grijze markt. Zo geeft Marin het voorbeeld 'Gesmokkelde boter, wyn. Du beurre, du vin fraudé, entré à la dérobée', en Halma vermeldt: 'Met wijn sluiken is hij rijk geworden'.⁷ Smokkelen betrof dus zowel oplichting van belastingen als ongeoorloofde handel, als vervalsing van producten.

Eén van de meest gebruikelijke vormen van smokkelen was de verkoop van wijn waarvoor geen accijns was betaald in herbergen of tapperijen. Dit gebeurde zowel in erkende drinkgelegenheden als in illegale herbergen. De zogenaamde 'smokkelherbergen' konden gemakkelijk worden herkend. Alleen de legale 'vrije tappers en herbergiers' die de imposten hadden betaald hingen een uithangbord buiten om aan te kondigen dat zij 'vrij wijn' schonken.⁸ De import van wijn uit vijandige landen in periodes van oorlog, zoals tijdens de Spaanse Successieoorlog toen de invoer uit Frankrijk in de Republiek verboden was, werd ook als smokkelen beschouwd.⁹ Men kan daarnaast denken aan de verkoop van wijn door Keulse schippers vanaf hun schepen.¹⁰ Zij ontdoken namelijk niet alleen de accijnzen, maar handelden bovendien in strijd met de gildereglementen die aan wijnkopers een monopolie op de tussenhandel in wijn verleenden. Smokkelen ging bovendien vaak gepaard met het verdunnen of vermengen van wijn en met de productie van surrogaten. Dergelijke handelingen waren in de achttiende eeuw in de Republiek niet voor iedereen aanvaardbaar, maar slechts voor een deel bij wet verboden. Het smokkelen van wijn betrof dus niet alleen

6 P. Marin, *Dictionnaire hollandais-français et français-hollandais* (Amsterdam 1782) 872 ; M. Kramer, *Nieuw woordenboek der nederlandsche en hoogduitsche taal* (Leipzig 1787) 418; C. Rouxel en F. Halma, *Le grand dictionnaire françois et flamend 1* (Amsterdam 1708) 330; W. Sewel, E. Buys en C. Philips, *A Compleat Dictionary English and Dutch 2* (Amsterdam 1766) 751.

7 F. Halma, *Le grand dictionnaire françois-flamand (et flamand françois) II* (Amsterdam 1717) 714; P. Marin, *Compleet Fransch en Nederduitsch Woorden-Boek* (Dordrecht 1752) 310.

8 J. Lennep en J. Gouw, *De uithangteekens in verband met geschiedenis en volksleven beschouwd I* (Amsterdam 1868) 123-125.

9 Huetz de Lempis, *Géographie du commerce*, 62-65; J. Israel, *Dutch primacy in the world trade 1585-1740* (Oxford 1991) 380, 381.

10 Stads Archief Amsterdam (verder SAA), Rechterlijk archief 5061, 687, Rekest en keuren en processen, z.d. [1700-1720], Rekest van de wijnkopers aan de vroedschap van Amsterdam, z.d., f. 72; Koninklijke Bibliotheek (verder KB), Bijzondere Collecties 426 A 11:81, Resolutie van de Staten van Holland betreffende die geenen die met houtvloten en rhynschepen van boven koomen, en eenige wynen medebrengen, 16 september 1751.

illegale praktijken, maar ook een grijze markt, die in een samenspel met nieuwe regelgeving voortdurend in beweging was.¹¹

Fraude, vervalsing en imitatie hebben vaak tot ingrijpende verandingsprocessen in historische markten bijgedragen. Zij hebben geleid tot prijsverlaging, productinnovatie, imports substitutie en regelgeving met betrekking tot de kwaliteit van goederen. Parallele markten voor levensmiddelen waren dikwijls complementair ten opzichte van het officiële circuit, en speelden een grote rol in de voedselvoorziening van minder vermogende groepen van de bevolking.¹² Dit artikel zal licht werpen op de vraag in hoeverre zulke ontwikkelingen zich hebben voorgedaan in de Nederlandse wijnmarkt in de achttiende eeuw en ervoor hebben gezorgd dat wijn, ondanks de economische stagnatie, toegankelijk bleef voor een brede groep consumenten.

Wijn was tot ver in de achttiende eeuw één van de belangrijkste importproducten in de Republiek.¹³ In tijd van vrede kwam gewoonlijk 70 tot 90 procent van de over zee ingevoerde wijn uit Frankrijk. Tot het midden van de eeuw ging het vooral om zoete, witte primeurwijn uit de omgeving van Bordeaux, uit Nantes en uit zuidwest Frankrijk, terwijl in de tweede helft van de eeuw rode wijnen uit het achterland van Bordeaux en uit het Middellandse Zeegebied een toenemende rol speelden.¹⁴

Tijdgenoten hebben de enorme populariteit van wijn in Holland in de achttiende eeuw vaak beschreven.¹⁵ De Saksische luitenant Johann Jacob Grabner die vanaf 1784 geruime tijd in de Republiek verbleef, ging zelfs zo

11 Voor hedendaagse definities van smokkelen en de informele economie: A. Portes en W. Haller, 'The Informal Economy', in: N. J. Smelser en R. Swedberg (eds), *The Handbook of Economic Sociology* (New York 2005) 404, 405; 'Black markets, underground economies and the informal sector' en 'Smuggling' in: J. Mokyr, *The Oxford Encyclopedia of Economic History 2* (2002) 263-267.

12 A. Montenach, 'La fraude dans le commerce alimentaire à Lyon', in: G. Béaur, H. Bonin en C. Lemerrier (eds), *Fraude, contrefaçon et contrebande de l'Antiquité à nos jours* (Genève 2006) 515-538; A. Stanziani (ed.), *La qualité des produits en France (XVIIIe-XXe siècles)* (Paris 2003); M. Berg, 'From imitation to invention: creating commodities in eighteenth-century Britain' *The Economic History Review* 55:1 (2002) 1-30; A. Stanziani, 'Negotiating innovation in a market economy: foodstuffs and beverages adulteration in nineteenth-century France' *Enterprise and society* 8:2 (2007) 375-412.

13 C. Lesger, 'Stagnatie en stabiliteit. De economie tussen 1730 en 1795', in: W. Frijhoff en M. Prak (eds.), *Geschiedenis van Amsterdam 1650-1813. Zelfbewuste stadstaat* (Amsterdam 2005) 222-224; De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 481, 482.

14 A. Wegener Sleeswijk, *Fransse wijn in de Republiek in de 18^e eeuw. Economisch handelen, institutionele dynamiek en de herstructurering van de markt* (ongepubliceerde dissertatie UvA 2006) 85-127.

15 J. Wagenaar, *Amsterdam in zijne opkomst II* (1765) 424; J. le Francq van Berkhey, *Natuurlijke historie van Holland III* 5 (1776) 1521.

ver dat hij wijn aanduidde als het belangrijkste Nederlandse luxe artikel, niet zo zeer vanwege de kwaliteit van deze drank, maar vooral met het oog op de indrukwekkende omvang van de consumptie.¹⁶ Het is een interessant gegeven dat een traditioneel Europees luxeproduct een belangrijke plaats lijkt te hebben ingenomen binnen de veranderende consumptiepatronen in de achttiende eeuw. Historisch onderzoek heeft vooral aandacht besteed aan exotische (popu)luxe goederen.¹⁷ Wijn was overigens niet alleen een luxeproduct volgens de standaard van de achttiende eeuw, maar ook naar hedendaagse criteria. Het betrof hier namelijk een relatief kostbaar product, dat zeer in trek was, niet behoorde tot de eerste levensbehoeften en door consumenten werd gebruikt om zich te onderscheiden.¹⁸

De toename in regelgeving die fraude moest bestrijden, de groei in het aantal processen tegen smokkelaars in de tussenhandel en de artikelen in de periodieke pers wekken de indruk dat de parallelle markt voor wijn vooral in de tweede helft van de achttiende eeuw buitengewoon groot moet zijn geweest. Dit hangt wellicht samen met de economische stagnatie die deze periode kenmerkte. In tijden van crisis zijn mensen meer geneigd om buiten officiële kanalen zakelijke transacties te verrichten, dan in periodes van voorspoed. Parallelle markten ontwikkelen zich dan sterk voor modieuze luxe goederen waar veel belasting op wordt geheven.¹⁹ Dit was precies het geval voor wijn in de Republiek in de achttiende eeuw.

In de volgende paragrafen zal allereerst de omvang van de ontduiking van de voornaamste belastingen op wijn worden geëvalueerd. Daarbij zal ik aandacht besteden aan smokkelen in de groothandel en de distributie. Belastingfraude vormt echter maar een aspect van de parallelle markt. De opvallende welvaart van de wijnkopers lijkt vooral samen te hangen met

16 Grabner gebruikt het woord 'Luxus' in het Duits, in de Nederlandse editie vertaald als 'weelde'. J. Grabner, *Ueber die vereinigten Niederlande: Briefe* (Gotha 1792) 248-250; vertaald als *Brieven over de Vereenigde Nederlanden* (Haarlem 1792) 259-261.

17 P. Reinders en T. Wijsenbeek (eds), *Koffie in Nederland* (Delft 1994); A. Mc Cants, 'Exotic Goods, Popular Consumption, and the Standard of Living: Thinking about Globalization in the Early Modern World', *Journal of World History* 18:4 (2007); R. Rittersma (ed), *Luxury in the Low Countries. Miscellaneous reflections on Netherlandish material culture, 1500 to the present* (Brussel 2010); J. de Vries, 'Luxury in the Dutch golden age in theory and practice' in: M. Berg en E. Eger (eds), *Luxury in the eighteenth century. Debates, desires and delectable goods*, 41-56. Zie voor een recent overzicht van de theorievorming over popu-luxe: N. Coquery, *Tenir boutique à Paris au XVIIIe siècle. Luxe et demi-luxe* (Parijs 2011) 266-273.

18 C. Berry, *The Idea of Luxury. A conceptual and Historical Investigation* (Cambridge 1994) 5-42.

19 F. Schneider, 'The Shadow Economy in Europe, 2013', <http://www.atkearney.com/> (1 feb. 2015).

een grootscheepse productie en handel in surrogaatwijnen en andere vervangingsproducten.

1 Fraude in de groothandel: de vergelijking van Nederlandse en Franse bronnen

Hoe ernstig was het nu gesteld met de ontduiking van invoerrechten over wijn in de Republiek? Gewoonlijk wordt in navolging van ouder onderzoek verondersteld dat de fraude van de konvoien en licenten die door de admiraliteiten werden geheven sterk uiteenliep van het ene tot het andere college en bovendien varieerde per product. De ontduiking van het konvooi en licentgeld wordt op 30 procent geschat voor Rotterdam, rond de 40 procent voor Amsterdam en wellicht zelfs 80 procent voor Zeeland.²⁰

Verskillende historici hebben de opbrengsten van het konvooi en licentgeld vergeleken met andere rechten die in de Republiek over in- en uitvoer werden geheven (last- en veilgeld, paalgeld, ankergeld). Deze analyses hebben geen aanleiding gegeven tot een ingrijpende herziening van de genoemde ramingen.²¹ Deze andere rechten werden echter door dezelfde commiezen van de admiraliteiten geïnd als de konvoien en licenten, dus de hoge mate van overeenkomst is niet verrassend.²²

Door frauduleuze activiteiten op een andere schaal te analyseren en schip voor schip Nederlandse havenregisters aan buitenlandse havenboeken te toetsen is het mogelijk beter inzicht te krijgen in de omvang en de aard van ontduiking in de groothandel. Dit is zowel in Frans- als in Engels-

20 J. de Vries, *De economische achteruitgang der Republiek in de achttiende eeuw* (Leiden 1958) 352-359; F. Snapper, *Oorlogsinvloeden op de overzeese handel van Holland, 1553-1719* (Amsterdam 1959) 295, 296.

21 G. Welling, *The Prize of Neutrality. Trade relations between Amsterdam and North America 1771-1817; A study in computational history* (Amsterdam 1998) 62-79; C. Lesger, *Hoorn als stedelijk knooppunt: stedensystemen tijdens de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Hilversum 1990) 141-144; M. van Tielhof, *The 'Mother of All Trades': The Baltic Grain Trade in Amsterdam from the Late 16th to the Early 19th Century* (Leiden 2002) 79; V. Enthoven, 'The last straw. Trade contacts along the North Sea coast: the Scottish staple et Veere', in: J. Roding en L. Heerma van Voss (eds), *The North Sea and Culture (1550-1800)* (Hilversum 1996) 217, 218.

22 W. Scheltjens, *De invloed van ruimtelijke verandering op operationele strategieën in de vroegmoderne Nederlandse scheepvaart. Een case-study over de Nederlandse scheepvaart in de Finse Golf en op Archangel, 1703-1740* (Groningen 2009) 75; W. Veenstra en A. Otte, 'Financiering van de oorlogvoering te water', in: H. Boels (ed.), *Overheidsfinanciën tijdens de Republiek en het Koninkrijk, 1600-1850* (Hilversum 2012) 13, 14.

talig handelshistorisch onderzoek een beproefde methode om smokkelhandel te bestuderen, maar alleen voor korte periodes mogelijk.²³

Tabel 1. Uitklaring in Libourne van schepen beladen met wijn en inklaring van dezelfde schepen in Amsterdam in de winter 1741-1742

Naam schip	Datum uitklaring	Aantal vaten	Datum inklaring	Aantal vaten	Vershil
Demoiselle Jacoba	15-11 1741	162	15-2 1742	138	15%
Jonge Jan	15-11 1741	128	31-3 1742	110	14%
Jonge Jan	22-1 1742				
Jonge Johanna en Cornelia	15-11 1741	140	4-3 1742	120	14%
Corderie verte	16-11 1741	125	n.v.		
Demoiselle Agatha	16-11 1741	148	n.v.		
“Le reyne vrede magne”	18-11 1741	130	n.v.		
Anne	21-11 1741	120	n.v.		
Jonge Pieter	1-12 1741	173	9-2 1742	150	13%
Demoiselle Ida Deborah	1-12 1741	126	12-5 1742	108	14%
Demoiselle Catharina	13-1 1742	172	n.v.		
De Zeeuw	31-1 1742	130	19-3 1742	103	21%
Totaal		1.554		729	53%

Bron: AD 33, Amiraute de Guyenne, 6B 611, Sorties des navires de Libourne 1741, 1742; SAA, Microfilm 6578, Havenboeken paalgeld voor Amsterdam, 1742. Scheepnamen werden overgenomen uit de registers van Libourne.

De havenboeken van de admiraliteit van de provincie Guyenne voor het kantoor van Libourne kunnen bijvoorbeeld voor de winter van 1741-1742 worden gecombineerd met de havenregisters van het Amsterdamse paalgeld van 1742.²⁴ In de maanden november 1741 tot januari 1742 registreerde de admiraliteit van Guyenne elf vertrekken van met wijn beladen schepen vanuit Libourne naar Amsterdam (totaal 1.554 vaten). Eén van die schepen, de Jonge Jan, werd twee keer in het havenboek van Libourne vermeld. Slechts zes van de elf schepen zijn ook opgenomen in de havenboeken van het paalgeld van Amsterdam (totaal 729 vaten wijn) (tabel 1).

Voor het feit dat bijna de helft van de uit Libourne vertrokken schepen en zelfs 53 procent van de verzonden wijn niet in de paalgeldregisters

23 Pourchasse heeft de havenregisters van Le Croisic in Bretagne systematisch vergeleken met de Deense Sonttol registers voor de handel in zout in de jaren 1720. Cf. P. Pourchasse, *La France et le commerce de l'Europe du Nord au XVIIIe siècle II* (Proefschrift: Université de Bretagne-sud-Lorient 2004) 326, 327.

24 Libourne exporteerde in de jaren 1740 uitsluitend “primeurwijnen” naar de Republiek: jonge witte wijnen uit de omgeving van Bergerac die snel verkocht moesten worden. Alle wijnexport naar de Republiek vond daarom in de wintermaanden plaats, kort na de oogst.

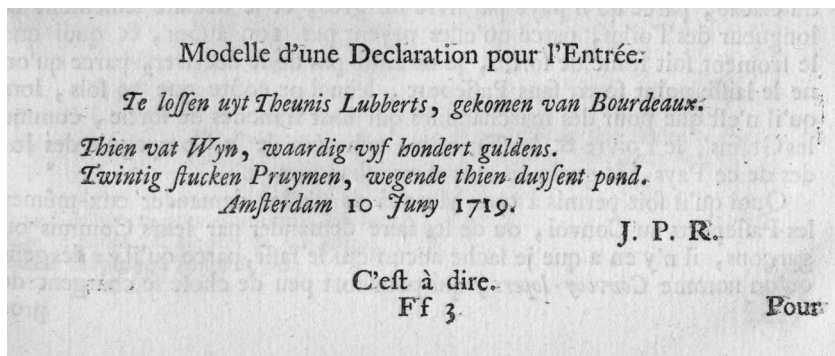
voorkomt, zijn verschillende verklaringen denkbaar. Een enkel schip voer wellicht via Texel door naar havens aan de Baltische Zee. Pourchasse constateerde dat kapiteins die vanuit Frankrijk met zout naar Noord-Europa zeilden, dikwijls bij vertrek, Amsterdam als bestemming opgaven, maar pas onderweg hun definitieve reisdoel te horen kregen.²⁵ Zij vertrokken naar de Republiek, gingen voor anker bij Texel en wachtten daar orders af over waar zij moesten uitladen. Geen van de ontbrekende schepen uit Libourne is echter terug te vinden in de Sonttolregisters van 1741-1742.²⁶

Interessant is dat kapiteins die zowel in de havenboeken van Libourne als in die van Amsterdam voorkomen, allen 13 tot 21 procent minder wijn bij hun aankomst in Amsterdam declareerden dan bij hun vertrek uit Libourne. Dit verschil van maximaal een vijfde kan worden verklaard door de procedure die de admiraliteit van Amsterdam hanteerde met betrekking tot de vervolging van ontduiking van de inkomende rechten. Kooplieden moesten zelf hun goederen aangeven onder vermelding van de veronderstelde, of standaard waarde. Daartoe stelden zij een *losceduul* op, dat de schuitenvoerder bij zich diende te hebben en dat door commies van de admiraliteit kon worden gecontroleerd (illustratie 1). Wanneer een commies een lading in beslag nam wegens fraude op de invoerrechten, moest hij ter plaatse de waarde van de goederen met een toeslag van twintig procent aan de importeur betalen. Dit betekende, dat een onderwaardering van maximaal een vijfde werd getolereerd. Kooplieden konden dus zonder risico een vijfde minder aangeven dan zij werkelijk importeerden want dat verschil kregen zij, als de lading werd geconfisqueerd in ieder geval altijd terug.²⁷

25 Pourchasse, *La France et le commerce de l'Europe du Nord*, 326, 327.

26 De haven Libourne wordt pas vanaf 1752 onafhankelijk van Bordeaux in de Sonttol registers vermeld. <http://www.soundtoll.nl> (20 april 2015)

27 J. Ricard, *Le Négoce d'Amsterdam* (Rouen 1723) 229.

Illustratie 1: Voorbeeld van een losceduul dat door de Amsterdamse importeurs werd opgesteld. J.P. Ricard, *Le négoce d'Amsterdam* (Rouen 1723) 229.

Hier bleef het echter niet bij. Uit brieven blijkt dat Amsterdamse kooplieden regelmatig veel minder invoerrechten betaalden dan de vastgestelde tarieven. Zo schreef Charles Demoracin uit Amsterdam in 1740 aan een wijnexporteur uit het achterland van Bayonne, die hem met een commissie had belast ‘vous remarquerez que je vous ai procuré un petit avantage sur les droits d’entrée’.²⁸ Uit de verkooprekening blijkt dat hij ongeveer 40 gulden minder konvooi en licentgeld had afgedragen dan het officiële tarief. Hij betaalde daarmee voor ongeveer de helft van de partij wijn! Hollandse commissionairs staken de extra winst die zij maakten door ontduiking of korting op de invoerrechten ongetwijfeld vaak in hun eigen zak. Koopmanshandboeken suggereren althans dat het in de tweede helft van de achttiende eeuw in Amsterdam gebruikelijk was dat kooplieden slechts voor een derde tot tweederde van een lading invoerrechten betaalden, maar vervolgens aan hun buitenlandse commissionair de volledige rechten in rekening brachten.²⁹

De veronderstelling dat de ontduiking veel groter moet zijn geweest dan 20 procent vindt ook steun in het enorme verschil tussen de hoeveelheid wijn waar men in Amsterdam paalgeld over ontving en het aantal vaten waar wijnkopers het ‘aalmoezeniersgeld’ over betaalden (tabel 2). Het wijnkopersgilde hief een recht van een stuiver per okshoofd over de verkoop van wijn, brandewijn en azijn ten behoeve van het aalmoezeniersweeshuis. Blijkens dit recht verkochten de wijnkopers in 1742 en 1771-1787

²⁸ ‘U zult wel merken dat ik U een klein voordeel heb bezorgd op de inkomende rechten’, Archives Départementales des Pyrénées Atlantiques (verder AD 64), Dons et acquisitions, 88/18, Brief van Charles en François Demoracin, Amsterdam aan Etienne Ger d’Angosse, Pau, 18 april 1740.

²⁹ Accarias de Serrione, *Le commerce de la Hollande* III, 364.

afhankelijk van het jaar ruim twee keer zo veel wijn, brandewijn en azijn als de paalgeldregisters vermelden. Het ging hier ongetwijfeld voor een deel om wijn die werd geïmporteerd zonder dat deze was aangegeven bij de admiraliteit, maar zoals uit het vervolg zal blijken, ook om 'wijn' die de wijnkopers zelf produceerden.

Tabel 2. Hoeveelheden wijn, brandewijn en azijn geïmporteerd en verhandeld in Amsterdam (gemiddelden per jaar in vaten).

	paalgeld	aalmoezeniersgeld	verschil
1742	12278	29445	140%
1771-1775	19535	37873	94%
1776-1780	16072	34903	117%
1781-1787	16423	34156	108%

Bron: SAA, Aalmoezeniersweeshuis PA 343, 593, 594, Grootboeken van het aalmoezeniersweeshuis; http://www.let.rug.nl/~welling/paalgeld/PAALGELD_producten.htm.

In vergelijking met andere Europese havens waren de rechten op de groothandel in de Republiek in de achttiende eeuw laag. Voor de meeste wijn zullen alle invoerrechten samen ongeveer 1½ à 4 procent van de Amsterdamse marktwaarde hebben bedragen.³⁰ Het is echter van belang in gedachten te houden dat dit percentage weliswaar bescheiden is ten opzichte van de waarde van de wijn, maar dat het voor havenarbeiders om aanzienlijke bedragen ging. Het is dan ook aannemelijk dat de konvooilopers, wijnwerkers en schuitenvoerders die in kluchten, trekschuitpraatjes en periodieke publicaties als grote smokkelaars van wijn worden gekenschetst, dat ook werkelijk waren. Zij werkten ongetwijfeld vaak samen met kooplieden die volgens eigentijdse commentatoren soms een 'contract om te smokkelen op halve winst' sloten met hun favoriete schuitenvoerder.³¹

De Amsterdamse admiraliteit lijkt in de tweede helft van de achttiende eeuw een coulante houding te hebben aangenomen ten aanzien van 'déclarations arbitraires, indispensablement nécessaires pour soutenir le commerce, et que par cette raison les législateurs tolèrent'.³² Het functioneren van de Amsterdamse admiraliteit illustreert hoe autoriteiten soms fraude in stand hielden en zelfs bevorderden. Dit was bepaald geen uitzondering in de vroegmoderne periode. In de Republiek, maar ook elders in Europa

³⁰ Accarias de Serrione, *Le commerce de la Hollande* III, 364; Ricard, *Le négoce d'Amsterdam*, 216, 217.

³¹ *De koopman* II, 40 (1770) 313; 41 (1770) 324.

³² 'Willekeurige aangiften, die onontbeerlijk en noodzakelijk zijn om de handel te ondersteunen en die de wetgever om deze reden tolereert', Accarias de Serrione, *Le commerce de la Hollande* III, 301.

hielden overheden en instituties parallelle markten in stand als deze de maatschappelijke orde, de sociale cohesie of het officiële handelscircuit ten goede kwamen.³³

2 De ontduiking van accijnzen: inkomsten uit de parallelle economie

Aan de ontduiking van de provinciale en stedelijke accijnzen op wijn viel veel meer te verdienen dan aan de fraude van de invoerrechten. Deze rechten op de consumptie waren buitengewoon zwaar en moesten worden betaald door consumenten en detailhandelaars.³⁴ In het midden van de achttiende eeuw bedroegen de provinciale en stedelijke rechten op het verbruik in Amsterdam acht stuivers per stoop voor consumenten en tien stuivers per stoop voor herbergiers, tappers, eigenaars van wijnhuizen en caféhouders.³⁵ Omgerekend was dit in de meeste gevallen meer dan de groothandelsprijs van wijn. Daarmee was wijn één van de zwaarst belaste voedingsmiddelen.³⁶ Wijnkopers (de tussenhandelaars) waren vrijgesteld van accijnzen, maar werden verondersteld alleen te leveren aan klanten die een impostbriefje konden tonen als bewijs dat de accijnzen waren voldaan.

In Holland zijn in de loop van de achttiende eeuw drie systemen gehanteerd voor de ontvangst van de stedelijke en provinciale rechten op de consumptie. Vóór 1716 werden de imposten verpacht. Tussen 1716 en 1748 hadden in veel Hollandse steden de overlieden van de wijnkopersgilden de accijnzen in admotatie (zij belastten hierbij consumenten op grond van een raming van hun consumptie). Vanaf 1750, na het pachtersoproer, was de inning in handen van collecteurs.

In werkelijkheid betaalden de belastingplichtigen maar zelden alle rechten over hun consumptie. Dit kwam zowel door de corruptie van de ontvangers als door grootscheepse fraude door alle betrokkenen. Zowel de

33 Monténach, 'La fraude dans le commerce alimentaire', 535.

34 Tappers mochten geen wijn verkopen in hoeveelheden groter dan vier stoop per transactie, dus 9,6 liter.

35 Generaal placaat op de heffing van het gemene middel in Holland en West-Friesland, 14 maart 1723; Ordonnantie op wijn en mee te platte landen, Holland en West-Friesland, 14 maart 1723, in: I. Scheltus (ed.), *Groot Placaatboek*, VI, 1746, 894, 895, 921.

36 R. Liesker en W. Fritschy, *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden IV Holland 1572-1795* (Den Haag 2004) 313; M. 't Hart, 'The United Provinces, 1579-1806', in: R. Bonney (ed.), *The Rise of the Fiscal State in Europe c. 1200-1815* (Cambridge 2004) 321.

pachters, als de directeurs van de admodiatie, als de collecteurs belastten de detailhandelaars en consumenten op een willekeurige manier. Zij ‘acordeerden’ met tappers en herbergiers, soms voor meerdere jaren tegelijk en sloegen particulieren aan voor bedragen die weinig verband hielden met hun reële verbruik.³⁷ Bovendien bevoordeelden zij hun vrienden en verrijkten ze zich persoonlijk aan de belastingen.³⁸ Corruptie en belastingontduiking gingen dus hand in hand.

De frauduleuze praktijken in de detailhandel waren minstens zo divers als die in de groothandel. Wijnwerkers en schuitenvoerders controleerden bij het transport van wijn de impostbriefjes niet als zij daar een fooi of een pint wijn voor kregen.³⁹ Wijnkopers leverden grote hoeveelheden ‘proef-flesjes’ aan hun klanten, waar geen rechten over hoefden te worden betaald.⁴⁰ Bovendien combineerden zij dikwijls tegen alle verboden in, het wijnkopersbedrijf met de tapperij of een kroeg. In 1749 waren volgens een onderzoek van de overliden van het Rotterdamse wijnkopersgilde, maar liefst 72 van de 265 gildeleden tevens tapper of herbergier.⁴¹

De exacte omvang van de fraude op de accijnzen is niet te berekenen, maar ook hier is het mogelijk uitspraken te doen over een ondergrens. Deze blijkt uit de onmiddellijke verbetering van de opbrengsten van het Hollandse middel op wijn, die het gevolg was van de hervormingen van dit recht in 1716 en 1750 (zie grafiek 1). De herzieningen lieten de officiële tarieven voor de burgerbelasting ongewijzigd, verlaagden de tarieven voor tappers en herbergiers, maar verscherpten de controle op consumenten, tappers en wijnkopers.⁴² Zij leidden tot een verhoging van het rendement van 26 procent in 1716-1725, ten opzichte van het voorgaande decennium en brachten een ver-

37 KB, Handschriften en oude drukken, 401 D 2/2/47, Rapport dan H. de Lange en A.M. van Arssen aan de bestuurders van Amsterdam betreffende de controle over de financiën, 23 okt. 1742, 6.

38 Resolutie en lijst van de admodiatie van de wijn en brandewijn, 19 sept. 1716, in: P. Scheltus (ed.), *Groot Placaatboek*, V, 1725, 1021-1024; SAA, PA 231, Huis Marquette, 123, Stukken betreffende de wijnhandel te Amsterdam, verzameld door J. Rendorp, 1742, 1743, 1779 en 1784 en ongedateerd, Kopie van de voorwaarden waarop de overliden van het Amsterdamse wijnkopersgilde voor rekening van het gilde de landsimposten op wijn, azijn, mee en brandewijn voor Amsterdam in admodiatie hebben genomen, 2 sept. 1716.

39 Accarias de Serrione, *Le commerce de la Hollande*, II, 101.

40 Zeeuws Archief (verder ZA), Van der Poest Clement, Toegang 1750, 81, Kopieboek 1766-1770, kopieën van brieven van Clement, Middelburg aan Just de Beyer, Nijmegen, 10 juni 1767; Wed. van Bockom, Delft, 3 sept. 1767; S. Konig, Brielle, 21 maart 1768.

41 Stadsarchief Rotterdam (verder SAR), Gilden, Toegang 17, 190, Register van resoluties van de super-intendent van het wijnkopers gilde, 1741; 209, Kasboek van het gilde, 134, 1772.

42 SAA, Resoluties van de Staten van Holland en West-Friesland 5038, 189, Ordonnantie op de impost op wijn, mee en azijn, 23 dec. 1749, 1370 e.v.

betering van 25 procent voor 1751-1760.⁴³ Men kan dus wel aannemen dat in de jaren voorafgaand aan de hervormingen minstens een vijfde van alle wijn werd verkocht zonder dat hier imposten over werden afgedragen.

Figuur 1 Opbrengst van het gemene landsmiddel op wijn in Holland, 1697-1800 (guldens).

De toename van de opbrengst van de accijnzen was niet duurzaam. De hervormingen bleven omstreden – vooral die van 1750, die alle Hollandse wijnkopers dwong tot het afleggen van een eed, waarbij zij beloofden de ordonnantie te respecteren en niet aan fraude van de rechten mee te werken. Uit de periodieke pers en de correspondentie van wijnkopers blijkt, dat smokkelaars snel nieuwe manieren vonden om de rechten te ontduiken. De *Nederlandsche Spectator* publiceerde bijvoorbeeld in 1754 een brief van een (fictieve?) wijnkoper die uitlegde hoe, sinds hij zelf de eed had afgelegd, één van zijn dochters de smokkelhandel waarnam.⁴⁴

Alles wijst er op dat de ontduiking van de accijnzen in werkelijkheid vele malen groter moet zijn geweest dan een vijfde. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een incident tussen twee wijnkopers die met elkaar op de vuist gingen in de beurs van Amsterdam in de zomer van 1751. De vechtpartij kwam voort uit een opmerking van de wijnkoper Frans Lenfrick, die insinueerde dat zijn collega Adriaan Scharf, één van de rijkste wijnkopers van Amsterdam, in een jaar tijd voor meer dan achttien duizend gulden het gemene

43 De vergeleken periodes zijn 1716-1725 met 1706-1715; 1751-1760 met 1738-1747. In 1748 en 1749 werden geen accijnzen geïnd. In 1750 was de handel nog sterk verstoord. Liesker en Fritschy, *Gewestelijke financiën*, IV 248-250.

44 *De Nederlandsche Spectator*, vol. 6 (1754) 134, 25-37.

landsmiddel zou hebben gefraudeerd.⁴⁵ Deze som is uiteraard buitensporig. Negen jaar eerder werden de jaarlijkse inkomsten van Scharf voor de personele quotisatie namelijk op vijf duizend gulden geëvalueerd.⁴⁶ Het feit dat Scharf de beschuldiging zwaar opnam en zijn collega gerechtelijk aanklaagde voor diffamatie, geeft echter aan, dat de insinuatie in de ogen van tijdgenoten niet volkomen belachelijk was. Dit maakt aannemelijk dat sommige wijnkopers werkelijk meer zullen hebben verdiend aan het smokkelen van wijn, dan aan de legale handel.⁴⁷

Een tweede indirect bewijs voor de grote omvang van de fraude van de accijnzen is het feit dat in Amsterdam rond 1760 een onderlinge verzekeringsmaatschappij van wijnsmokkelaars bestond. Deze had zelfs een advocaat in dienst en vergoedde haar leden die betrappt werden op fraude van het landsmiddel hun boete of de schade bij inbeslagname.⁴⁸ Dit initiatief is om meerdere redenen interessant. Het laat zien dat de controle op de naleving van de ordonnantie van 1750 kennelijk zeer onvolkomen was. De verhoging in 1750, tot 600 gulden van de boete op ontduiking (bovenop in beslagname) lijkt wel enige afschrikkende werking te hebben gehad, maar de extra winst bij ontduiking woog kennelijk op tegen het gedeelde risico om tegen de lamp te lopen!

Pamfletten en de periodieke pers uit de tweede helft van de achttiende eeuw wekken de indruk dat ontduiking van de rechten op de consumptie door veel betrokkenen als legitiem werd beschouwd. We zijn hier ver verwijderd van de gewillige belastingbetaler uit de zeventiende eeuw!⁴⁹ Het gevoel van gegronde verzet tegen de accijnzen had enerzijds te maken met het feit dat wijnkopers de hervorming van 1750 als een inbreuk beschouwden op de 'vrijheid van de handel'.⁵⁰ De weerstand lag bovendien in het verlengde van het conflict tussen de republikeinen en de doelisten. De collecteurs die door de laatstgenoemden in het zadel waren geholpen, bleken snel net zo corrupt te zijn als hun voorgangers.⁵¹ Dat gold bijvoor-

45 KB, Knuttel, 13327, pft 18318, Samenspraak tusschen een eedweigerende Rotterdammer, een Amsterdamsche doelist en een gezworen wijnkoper, 1751, p. 15.

46 W. Oldewelt, *Kohier van de personeele quotisatie te Amsterdam over het jaar 1742* (Amsterdam 1945) II 69.

47 KB, Knuttel, 14330, pft 18322, Artikelen en voorwaarden wegens het genootschap Pro patria & libertate, 1751.

48 Accarias, *Le commerce de la Hollande*, II, 353, 354.

49 Cf. M. Prak en J. L. van Zanden, 'Tax morale and citizenship in the Dutch Republic' in: O. Gelderblom (ed.), *The political economy of the Dutch Republic* (Aldershot 2009) 143-165.

50 *De koopman* IV (1773) 187.

51 M. Hell, 'Revolte, rust en révolutie, 1747-1795', in: Frijhoff en Prak (eds), *Geschiedenis van Amsterdam*, 328-331.

beeld voor Pieter Reiersz, de hoofdgaarder van de accijnzen op wijn en brandewijn in Amsterdam, die al in de zomer van 1751 wegens corruptie uit zijn functie moest worden ontzet. Hij zou ‘van zijne collecte zich ge-absenteerd hebben en t’zoek gemaekt.’⁵² Reiersz werd ervan beschuldigd duizenden guldens aan de impostkas te hebben onttrokken.⁵³

De Amsterdamse burgermeester Joachim Rendorp stelde in 1784 een onderzoek in naar de reikwijdte van de ontduiking van de rechten op de consumptie in Amsterdam. Hij vergeleek de opbrengsten van de imposten met de Amsterdamse invoerregisters en berekende dat over nauwelijks de helft van de wijn die de haven binnenkwam, rechten over de consumptie werden afgedragen.⁵⁴ Rendorp onderschatte echter de ontduiking van de inkomende rechten in Amsterdam, wat betekent dat zijn schatting vermoedelijk te rooskleurig is.

3 Het raadsel van de wijnkopers: vervalsing, imitatie of productinnovatie?

Wijnkopers speelden, zoals blijkt uit het voorgaande, een centrale rol in de fraude van de verschillende rechten op wijn en lijken hier veel aan te hebben verdiend. De Amsterdamse en Rotterdamse gilden telden verreweg de meeste leden.⁵⁵ Het Amsterdamse gilde had 570 leden in 1684; 611 in 1688, ongeveer 800 omstreeks 1740 en bij benadering 700 in 1751.⁵⁶ Voor het Rotterdamse gilde is op grond van kasboeken de ontwikkeling van het ledental voor de tweede helft van de achttiende eeuw te reconstrueren (zie grafiek 2).⁵⁷ Hieruit blijkt, dat de wijnhandel tot ver in de achttiende eeuw een buitengewoon aantrekkelijk bedrijf moet zijn geweest. Het grootste aantal leden (298) werd bereikt in 1765. Verschillende factoren kunnen de hoge aantallen gildeleden verklaren. Om te beginnen waren

52 *Nederlandsche jaerboeken* V (1751) 843.

53 Universiteits Bibliotheek Amsterdam (verder UBA), Knuttel, Pfl Pi 8b, De cerberus of driekoppige helmond verbeeld in een samenspraak [...], z.d [1751].

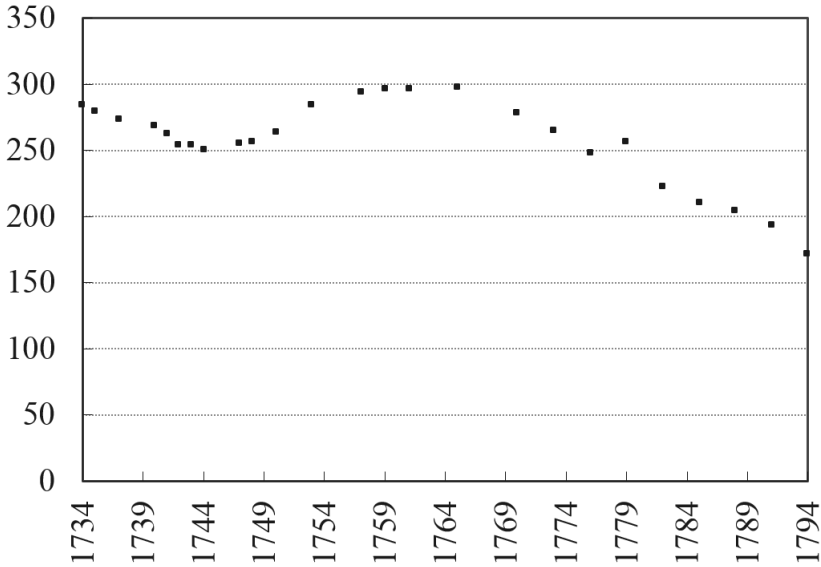
54 SAA 231, Huis Marquette, 123 Stukken betreffende de wijnhandel te Amsterdam, verzameld door J. Rendorp, 1742, 1743, 1779 en 1784.

55 De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 676.

56 SAR, bibliotheek, XXIII F 141, 00, *Antwoord van den Amsterdamschen vriend aan die van Rotterdam op zijn brief van jan. 1750*, 3; SAR, Gilden en Brouwerscollege 366, 1642, Lijst van namen en woonplaatsen van wijnkopers, 1684, filmnr. 3877; P. Lourens en J. Lucassen, 'Ambachtsgilden binnen een handelskapitalistische stad: Aanzetten voor een analyse van Amsterdam rond 1700' *NEHA Jaarboek* 61 (1998) 162.

57 SAR, Gilden, Toegang 17, 208, 109, Kasboeken van het wijnkopersgilde, 1697-1820.

veel wijnkopers niet alleen actief in de tussenhandel maar ook in de import van wijn en dus eigenlijk gespecialiseerd groothandelaar. Het wijnkopersgilde verplichtte bovendien iedereen die zich met de tussenhandel in wijn inliet tot lidmaatschap van het gilde.

Figuur 2 Aantal leden van het Rotterdamse wijnkopersgilde, 1734-1794

De inkomens van de wijnkopers waren hoog. In Amsterdam betaalden in 1742 394 wijnkopers (ongeveer de helft van alle gildeleden) de personele quotisatie, een belasting op inkomen en vermogen die werd geheven over huishoudens met een jaarinkomen van tenminste zeshonderd gulden. Onder de wijnkopers waren veel meer belastbare huishoudens dan in andere beroepsgroepen, want in Amsterdam betaalde maar 23 procent van de totale bevolking deze belasting.⁵⁸

Wijnkopers verdienden hun geld zeker niet alleen over de verkoop van wijn. Justus van Effen geeft in de *Hollandsche Spectator* een goede indruk van hoe men in de achttiende eeuw over de activiteiten van de wijnkopers dacht:

‘Simplicus’ [...] ‘weet niets anders, dan het druivenzap brandschoon te maken, en op den witten, om hem te verzagten, wat kandijstroop te smijten. Hij doopt de verscheide soorten maar met vijf of zes namen, die reeds zo

⁵⁸ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 653.

bekend, en door de gewoonte zo uitgesleten zijn dat ze de minste kracht niet meer hebben om de verbeelding der kalanten te verrasschen.[...] ‘Vulpianus is er wel beter agter. Die weet niet alleen zijn wijn te mengen, op te schikken, en door een vreemd geurtje voor de imaginatie, en daar door voor de tong, verrukkende te maken (kunsjes die aan de koopmanschap vast zijn, en dewegens voor gansch onschuldig moeten doorgaan zo hij maar, terwijl hij alles wat bedenkelijk is, aanwend om de smaak te streelen de lighamen door een langzaam vergif niet ondermijnt)’ [...] ‘Hij weet nog ieder jaar nieuwe en ongehoorde namen te bedenken, die zijne wijnen een ongelooflijke kracht en lieflijkheid bijzetten’.⁵⁹

Het fragment toont duidelijk dat de bewerking van wijnen als de essentie van het werk van wijnkopers werd beschouwd, maar dat er onenigheid bestond over wat acceptabele handelingen waren. Wijnkopers assembleerden en decanteerden wijnen, zij lengden de drank aan met water en voegden allerlei producten toe om deze te klaren, de smaak te verbeteren of om hem beter te bewaren. Terwijl sommige toevoegingen, zoals suikerstroop, zwavel en eiwit, algemeen geaccepteerd waren, riepen andere additieven zoals gebluste kalk en loodextract (waarvan bekend was, dat het loodvergiftiging veroorzaakte) meer weerstand op. De definitie die een koopman of wijnkoper hanteerde van ‘vervalsing’ en kwaliteit hing echter af van zijn positie in de distributieketen en van het marktsegment dat hij bediende. Regelgeving met betrekking tot de kwaliteit van wijn was in de Republiek nagenoeg non-existent en de wijnkopersgilden lijken nauwelijks een rol te hebben gespeeld in de controle van de wijn die werd verkocht.⁶⁰

Veel wijnkopers in de Republiek hanteerden een dubbele norm voor vervalsing. Zij zetten de Franse autoriteiten herhaaldelijk onder druk om nieuwe wetten te maken met betrekking tot het gebruik van merken, de maat van wijnvaten en tegen het vermengen van wijnen.⁶¹ Zij wensten wijnen ‘zuiver’ te ontvangen en deze naar eigen inzicht aan de smaak van de Nederlandse consument aan te passen. In Frankrijk was het mengen van wijnen uit verschillende productiegebieden al lang uit den bozen. Dit

59 *De Hollandsche Spectator* XII 28 maart 1735, 212, 213.

60 A. Wegener Sleeswijk, ‘Du nectar et de la godaille : qualité et falsification du vin aux Provinces-Unies, XVIIIe siècle’, *Revue d’Histoire Moderne et Contemporaine* 51-3 (2004) 17-43.

61 SAR, Gilden, Toegang 17, 189, Register van de resoluties, Resolutie van de hoofdliden van het gilde, 22 mei 1737; Rapport van de commissie Heffen, 3 juni 1737; Kopie van een brief van Orry, Contrôleur Général aan Van Hoey, ambassadeur van de Republiek, Parijs, z.d., begin september 1737.

hing samen met de traditionele regionale voorrechten, zoals het *privilège de Bordeaux*, die maakten dat bepaalde rechtsgebieden hun wijn vroeger mochten exporteren dan andere.⁶²

Veel wijnkopers uit de Republiek gingen verder dan wijnen mengen en verbeteren. Zij creëerden ook geheel nieuwe 'wijnen'. De basisingrediënten voor de imitatie-'rode wijnen van Bordeaux' waren wijnmoer en most, water, kersensap, verfhout, donkere Spaanse wijn en brandewijn. Surrogaat voor witte 'Anjou wijnen' werd gemaakt met most, suikerstroop en brandewijn.⁶³ De productie van imitatiewijnen nam in de tweede helft van de eeuw, als gevolg van de hervorming van het middel op wijn van 1750, buitengewone proporties aan. De verscherpte controle op de ontduiking van de accijnzen leidde tot een sterke stijging van de wijnprijzen in de detailhandel. Veel mensen in de Republiek konden zich sinds de hervorming daarom niet meer permitteren 'echte' wijn te drinken.⁶⁴ De kleine consument richtte zich dus op *ersatz* die makkelijker aan de aandacht van de ontvangers ontsnapte dan geïmporteerde wijnen.

Het ging om een zeer aanzienlijke productie. Accarias schatte dat wel een derde tot de helft van de wijn die rond 1760 in de Republiek werd gedronken, ter plaatse was gebrouwen.⁶⁵ Het zou in dat geval om 15 à 20 miljoen liter gaan, wat neerkomt op 8 à 10 liter per hoofd van de bevolking per jaar.⁶⁶ Dit is veel vergeleken met de huidige consumptie van wijn in Nederland, die in 2012, 22 liter per persoon bedroeg.⁶⁷ Als de schattingen van deze auteur correct zijn, verklaart vooral de Nederlandse wijnproductie hoe het kan, dat er twee keer zo veel wijn door de Amsterdamse wijnkopers werd verkocht, als de stad volgens de havenboeken van het paalgeld importeerde.

62 F. Loirette, *L'état et la région: l'Aquitaine au XVIIe siècle: centralisation. monarchique, politique, régionale et tensions sociales* (Bordeaux 1998) 203, 204.

63 S. van Esvelt, *Geheim der wijnen ontdekt, of kunst om alle blaauwe, rosse, lange, verwaeyde en andere onzuivere wynen binnen korten tijd, zonder mangel schoon te maaken* (Den Haag 1738); *De geheimen der wynen* (1771, 1772) I, II; *De koopman* I (1768) 390.

64 Centre d'accueil et de recherche des Archives nationales (verder CARAN), Commerce et industrie F 12, 644, Mémoire sur quelques articles de traité de commerce à faire avec les Hollandais, omstreeks 1760; Accarias de Seerione, *Le commerce de la Hollande*, II, 286.

65 Accarias de Serrione, *Les intérêts des nations de l'Europe* II (Parijs 1767) 6, 7; *Le commerce de la Hollande* III 102.

66 Deze schatting is gebaseerd op extrapolatie op grond van Nederlandse en Franse handelsstatistieken. Cf. Wegener Sleswijk, *Franse wijn*, 25; 72-74.

67 Cijfers ontleend aan het productschap voor wijn. <http://wijn.nl/wp-content/uploads/2015/04/Kerncijfers-2013.pdf> (12 dec. 2014).

Koopmanscorrespondentie laat zien dat wijnkopers inderdaad regelmatig namaakwijnen debiteerden. Zelfs vooraanstaande wijnkopers, zoals Van der Poest en Clement uit Middelburg, produceerden *piquette*. Zij bestelden in 1791 bij een Rotterdamse makelaar most van Bergerac (vers geperst, maar nog niet gegist sap van druiven) om een vervangingsproduct te brouwen voor de Middelburgse speelhuizen, de herbergen waar men muziek maakte en danste. Het ging om een wijn voor minder vermogende klanten: 'om op Cingel, dat is de speelhuizen alhier zoude moeten geconsameert die wel witte wijn wil hebben dog geen hooge prijzen besteede'.⁶⁸ De parallelle markt was dus complementair ten opzichte van het officiële circuit en beantwoordde aan de vraag van de gewone man.

De kwaliteit van de Nederlandse wijnproductie was heel divers. Het ging zeker niet alleen om inferieure imitatieproducten. Le Francq van Berkhey kende bijvoorbeeld een professionele producent van excellente kersenwijn uit de buurt van Katwijk, die zijn product in vaten thuis bezorgde. Deze wijn zou voor wijnkenners nauwelijks te onderscheiden zijn geweest van Kaapse wijn.⁶⁹

Het goede inkomen van de wijnkopers kwam dus enerzijds voort uit belastingfraude, anderzijds uit de productie van namaakwijnen. Daarnaast verkochten zij ook allerlei andere dranken die voor een deel vrij waren van rechten op de consumptie. Ongeveer de helft van de leveranties van de Rotterdamse wijnkoper Christiaan Baartz uit de jaren 1786-1788 bestond uit bruiswater en gedistilleerde en gefermenteerde dranken, zoals 'nagelwater', 'windewater', 'seltzerwater', 'anissette' en 'kaneelwater' die hij grotendeels zelf produceerde.⁷⁰ De variëteit aan wijnen die Baartz aan zijn klanten leverde was eveneens indrukwekkend, hoewel hij zelf maar één buitenlandse leverancier had. De Nederlandse 'wijn'- en 'drankenbrouwerij' kenmerkte zich dus door een grote diversiteit en kan worden beschouwd als een creatieve popu-luxe industrie.⁷¹

68 Rijks Archief Zeeland (verder RAZ), Archief Clement, 4, 83, 85 Kopieboek 1791-1793, Kopie van een brief van Johan Clement, Middelburg aan Cornelis van der Kun en zonen, Rotterdam, 13 maart 1791.

69 Le Francq van Berkhey, *Natuurlijke historie* III 5, 1526, 1527.

70 SAR, Archief familie Baartz, toegang 935, 2, brieven van Jacobus Ketelaar, Trijntje Voorbij aan Christiaan Philip Baartz, Rotterdam, 25 juli; 14 november 1785.

71 M. Berg, 'New commodities, luxuries and their consumers in 18th century England' in: M. Berg en H. Clifford (eds), *Consumers and luxury: consumer culture in Europe, 1650-1850* (Manchester 1999) 76, 77.

De productie van wijn van aalbessen, rozijnen, honing, kweeperen en morellen was niet nieuw. Deze stond in een lange traditie van huisproductie. Kookboeken getuigen van de belangrijke plaats die deze dranken bleven innemen in achttiende-eeuwse huishoudens, ondanks de toenemende rol van consumptie van producten van de markt.⁷² Aangezien wijn van andere vruchten soms nauwelijks kon worden onderscheiden van wijn van druiven, werden vruchtenwijnen die niet voor eigen consumptie bestemd waren in 1689 aan de imposten onderhevig gemaakt.⁷³

De strengere controle op de betaling van de accijnzen voor geïmporteerde wijn en de prijsstijging die hieruit voortkwam, waren niet de enige redenen waarom de productie van *ersatz* een hoge vlucht kon nemen. Wijn drinken paste binnen een veranderend consumptiepatroon, dat ook andere landen in de achttiende eeuw kenmerkte, waarin (Franse) mode, nieuwe producten en emulatie een belangrijke rol speelden.⁷⁴ De materiële cultuur in de Republiek kende in deze periode ondanks de economische stagnatie, een vergroting van de productenwaaier en was buitengewoon gevoelig voor modeveranderingen.⁷⁵ Het voorbeeld van de wijn laat zien, dat de diversificatie en goedkope imitaties van luxe producten, die historici op het gebied van kleding en decoratie waarnemen, zich ook uitstrekten tot de voedingssector.

Anders dan men zou kunnen denken, was wijn drinken in de Republiek in de achttiende eeuw sociaal wijd verspreid. Alleen gegoede lieden consumeerden iedere dag geïmporteerde wijn, maar veel mensen dronken *piquette* of “wijn” op de kermis, bij huwelijken en begrafenissen, op feestdagen en bij bijeenkomsten van schutterijen, gilden of genootschappen.⁷⁶

72 Bijvoorbeeld: *De nieuwe, welervarene Utrechtse keuken-meid, confituuremaakster* (Utrecht 1769) 172, 173; *De volmaakte Hollandsche keuken-meid* (Amsterdam 1746) 78-80, 84.

73 Resolutie alle drank van aalbessen, rosijnen en andere vruchten, den impost op de wijnen en mee subject, 27 sept. 1689 in: *Groot placaatboek* [...] IV 858.

74 J. de Vries, *The industrious revolution. Consumer behavior and the household economy 1650 to the present* (Cambridge 2008) 154-164; B. Blondé en I. van Damme, 'Retail growth and consumer changes in a declining urban economy: Antwerp (1650-1750)', *The economic history review* 63, 3 (2010) 638-663.

75 T. Wijsenbeek, *Achter de gevels van Delft* (Hilversum 1987); H. Dibbits, *Vertrouwd bezit. Materiële cultuur in Doesburg en Maassluis 1650-1899* (Nijmegen 2001); J. Kamermans, *Materiële cultuur in de Krimpenerwaard in de zeventiende en achttiende eeuw. Ontwikkeling en diversiteit* (Hilversum 1999).

76 P. Knevel, *Burgers in het geweer. De schutterijen in Holland 1550-1700* (Hilversum 1994) 296-302; M. Knuijt, "Wij diverteerden ons admirabel..." Feesten in huiselijke kring: de opkomst van de stille bruiloft in de 18e eeuw', in: Paul Knolle (ed.), *Een groot gedruis en eene onbesuisde vrolijkheid. Feesten in de 18e eeuw* (Leiden 1996) 74, 75.

Grabner merkte op dat ‘zelfs de gemeene man zo nu en dan zijne fles rooden Franschen wijn begeert te drinken’.⁷⁷ Consumenten waren gehecht aan wijn vanwege haar symbolische waarde. Wijn was de traditionele drank van feest, vrije tijd en hoorde bij zingen, roken, grensoverschrijdend gedrag en plezier.

Wijn werd vooral in gezelschap gedronken en droeg hierdoor bij tot de constructie van individuele en groepsidentiteiten. Dit blijkt wel uit de talrijke drinkliederen, gegraveerde glazen en de toastrituelen die in de achttiende eeuw zeer in zwang waren.⁷⁸ De drank was bovendien het symbool van de respectabele burgerij. Verschillende achttiende-eeuwers hebben beschreven dat eenvoudige lieden bereid waren zich in de schulden te steken om wijn te drinken ‘om ’t fatsoen te houden’.⁷⁹

4 Besluit

Mode en voorkeuren van consumenten, belastingfraude in de groothandel en de distributie, corruptie van belastingontvangers, productimitatie, een tolerante houding van overheden ten opzichte van ontduiking en creatief ondernemerschap hebben allen bijgedragen tot de buitengewone bloei van de wijnhandel in Republiek in de achttiende eeuw.

De wonderlijke tegenstrijdigheid tussen de voorspoed van de detailhandel en de dalende importcijfers kan worden verklaard doordat een groot deel van de activiteiten in de Nederlandse wijnhandel plaatsvond binnen de parallelle economie. Veel wijn werd het land binnen gesmokkeld. Minstens 20 procent, maar misschien wel de helft van de wijn die Amsterdam importeerde werd niet aangegeven bij de admiraliteit. Deze ontduiking kwam voort uit structurele onderwaardering van goederen met medeweten van de autoriteiten, maar bijvoorbeeld ook uit omkoping van commiezen van de admiraliteit en bedrog met paspoorten. Wijnkopers zullen indirect aan smokkelen in de groothandel hebben verdiend aangezien hierdoor een grote hoeveelheid ongeregistreerde wijn op de markt kwam. De

77 Grabner, *Brieven*, 260.

78 A. en K. Lameris, *Glas, graveurs en gelegenhedsglazen. De collectie Hudig* (Rotterdam 1998); M. de Roever, ‘Coronato Baccho. Gelegenheidsglazen in de stedelijke cultuur’ in: H. Vreeken (ed.), *Glas in het Amsterdams historisch museum en museum Willet-Holthuysen* (Zwolle 1998) 36-51.

79 Le Francq van Berkhey, *Natuurlijke historie*, III, 5, 1521. In dit opzicht was de sociale functie van wijn niet anders dan die van koffie, cf. W. Smith, *Consumption and the making of respectability 1600-1800* (Londen 2002).

besparing op de invoerrechten zal vooral de importeurs en de schuitenvoerders ten goede zijn gekomen.

Fraude van de rechten op de consumptie kwam ongetwijfeld vaker voor dan in de groothandel. Het kan heel goed dat omstreeks het midden van de achttiende eeuw voor meer dan de helft van de wijn die in Amsterdam werd verkocht geen accijnzen werden betaald. De parallelle markt was dus wellicht groter dan de reguliere markt. Dit kwam vooral door de aanzienlijke productie van imitatieproducten door wijnkopers. De wijnkopers speelden hiermee creatief in op de vraag naar luxeproducten voor lage prijzen. Wijn drinken was in de achttiende eeuw bijzonder in de mode, ook onder minder vermogende consumenten. Dit “populuxe” product werd geïntegreerd in het veranderende consumptiepatroon, waarbij een groeiend deel van de bevolking wilde beschikken over niet-noodzakelijke goederen.

Het ontbreken van een legaal kader dat de kwaliteitsnormen voor wijn nauwkeurig definieerde, heeft zeker een rol gespeeld in het grote succes van imitatiewijnen. Aangezien de consument meestal kreeg wat hij verlangde, kan moeilijk van vervalsing worden gesproken. Wijnkopers lijken smokkelen dikwijls te hebben beschouwd als rechtmatig verzet tegen verwerpelijke wetgeving en tegen het corrupte fiscale systeem.

De daling van het aantal wijnkopers en de vermoedelijke afname van de winstgevendheid van de branche in de laatste decennia van de achttiende eeuw verdienen nader onderzoek. Deze waren waarschijnlijk niet alleen een gevolg van de teruglopende import in de jaren na de Zevenjarige oorlog. Het is goed mogelijk dat de productie van *ersatz* ook verminderde als gevolg van de ontwikkeling van chemische kennis en van de toenemende bezorgdheid in verlichte kringen over de kwaliteit van de voeding van het volk.

Het zou interessant zijn meer te weten over de rol van het informele circuit in andere luxemarkten in de achttiende eeuw. Kennis van de omvang van parallelle markten kan wellicht bijdragen tot meer inzicht in het intrigerende verschijnsel dat de materiële cultuur en de luxeconsumptie in de Republiek deze periode een groei doormaakten, terwijl salarissen stabiel bleven of daalden en prijzen stegen.

Over de auteur

Anne Wegener Sleeswijk is maître de conférences bij Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne. Zij studeerde geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en aan de Université de Provence en promoveerde in 2006 aan de EHESS, Parijs en de Universiteit van Amsterdam op een onderzoek naar Franse wijn in de Republiek in de 18e eeuw. Zij publiceerde artikelen over de internationale handel van Frankrijk in de 18e eeuw, veilingen in de vroegmoderne tijd en drinkgewoonten in de Republiek.

E-mail: anne.wegener-sleeswijk@univ-paris1.fr

